

Психологія державної влади та конфлікт інтересів особи

Як джерело корупції та професійної безвідповідальності

Державна влада (надалі — просто “влада”) як феномен суспільного життя завжди цікавила людину на всіх історичних шляхах і перехрестях розвитку світової цивілізації.

Володимир СУЩЕНКО,
проректор
з навчальної роботи
Академії прокуратури
України,
старший радник
юстиції,
кандидат
юридичних наук,
заслужений юрист
України

Видатні мислителі та політологи, можновладці й пересічні громадяни в усі віки ставили собі й суспільству запитання: “Що є “влада”? В чому полягають її сенс і зміст? Кому вона належить? Є вона “добром” чи “злом” для кожної людини зокрема і для спільноти людей взагалі?” Питання, як на мене, є одночасно вічними й актуальними, простими й складними, риторичними й конкретними.

Відповіді на ці питання лежать, здається, в різних площинах: філософії та права, політології та економіки, психології та соціології, а можливо, ще й біології та медицини. Так чи інакше представники різних галузей знань і професій намагаються дати відповіді на них, і найчастіше серед них — філософи та юристи, політики, політологи, журналісти.

Владу не треба та й не можна любити (!), але її необхідно поважати, періодично (а не спорадично) змінюючи її носіїв (представників). Відомо, що цей загально-

№ 10(52) жовтень 2005

ПРОКУРАТУРА • ЛЮДИНА • ДЕРЖАВА

визнаний постулат не викликає сумнівів і заперечень.

Загальнофілософський підхід у розумінні “влади” полягає в її визначенні як наявності у особи (групи осіб) інтелектуальних, вольових і навіть фізичних якостей (авторитету) формулювати мету і приймати та реалізовувати рішення щодо її досягнення шляхом авторитетного інтелектуально-вольового впливу або ж фізичного чи правового примусу на поведінку людини чи суспільства або його певної частини. Це — так звана “влада авторитету”, її природним джерелом є біосоціальна сутність людини, яка безпосередньо пов’язана з характерними психологічними ознаками особистості.

Крім того, існує ще й поняття “авторитет влади”. Здається, що природою такого розуміння цього феномена є набуття влади шляхом делегування “носію влади” авторитетних повноважень (впливу чи примусу) з боку іншої особи чи групи осіб (суспільства або його певної частини).

Всі, хто так чи інакше цікавиться “владою” як такою, найчастіше звертають увагу на її сутність через призму механізмів її реалізації (використання) та наслідків такої реалізації, фактично не приділяючи уваги психологічній природі влади взагалі та її особливостям зокрема.

Психологічна природа влади, на мій погляд, є похідною від психологічного статусу її носія та тих людей, які делегують йому (носію) владні повноваження. В свою чергу, психологічний статус носія влади ґрунтується як на загальній, так й на індивідуальній психології людини та соціуму. Це — аксіома.

З точки зору загальної і соціальної психології, а також психології особистості кожна людина наділена природними якостями власного авторитету, тобто особистісного впливу на оточуюче середовище, і в свою чергу, використання цього середовища на свою власну користь.

Саме тому кожна без винятку людина протягом усього свого біологічного життя всіляко намагається використати власний авторитет на користь самій собі та найближчого для себе оточення. Але відомо, що людина як “істота розумна” та “творіння Боже” саме тим і відрізняється від інших живих істот, що в процесі свого еволюційного розвитку спромоглася за допомогою Творця створити такі людські спільноти і суспільно визнані правила поведінки (моральні, релігійні, правові норми), що дозволяють співіснувати окремим людям, допомагаючи один одному задовольняти власні потреби і авторитетні якості, одночасно обмежуючи один одного в цих потребах і авторитетах. У той же час відомо, що людство так і не спромоглося створити такі універсальні правила суспільного життя та механізми їх реалізації, які б у повній мірі задовольняли всіх і кожного, інакше всі війни на нашій планеті давно б скінчилися.

І саме тому воно (людство) погодилося на створення держави як механізму координації та корегування цих правил, наділивши її авторитетними повноваженнями — “владою”, тобто інструментами впливу і примусу щодо напрацювання цілей свого подальшого існування та шляхів, методів і засобів їх досягнення.

Однак у реальному житті виявилось не все так просто облаштувати: й досі точаться суперечки і війни за ту ж таки "владу", змінюючи один суспільно-економічний лад на інший, одні правила — на інші, одних можновладців — на інших, і "...немає тому кінця, і краю немає..." (Тарас Шевченко).

Світова і, власне, українська історія становлення і розвитку "влади", про яку йдеться, довела, що владу в усій її повноті не можна довіряти одній володарюючій особі чи окремому її інституту. Саме тому видатні мислителі висунули ідею розподілу цієї влади на окремі складові, що згодом почали називати "гілками влади": законодавчу, виконавчу і судову, — та винайшли механізми їх найбільш оптимального функціонування — важелі "стримань і противаг".

Ці важелі формуються у правовому полі діяльності суб'єктів влади. Лише за умови збалансованості правового регулювання їх діяльності та беззастережного дотримання правових норм кожним без винятку представником владних структур можливе ефективно функціонування таких важелів і влади в цілому.

Слід констатувати, що як дотримання, так і недотримання правових норм кожною людиною також залежить від психологічного статусу особистості зокрема і влади в особі її інституцій у цілому.

У контексті цих роздумів зазначу, що недотримання правових норм безпосередньо пов'язане з використанням владних повноважень у власних або корпоративних цілях та суперечить задекларованому конституційному принципу "верховенства права".

У нашому державному житті ми маємо безліч прикладів недотримання цього принципу: від депутатів-сумісників — до депутатів-лобістів власних чи вузькокорпоративних інтересів; від рядових державних службовців — до керівників державних установ, які на вигоду собі та своїм близьким не виконують чи порушують вимоги правових норм. За таких умов очікувати високого рівня правової культури від усіх членів суспільства — ілюзія, чи не правда?!

Але не слід забувати, що всі державницько-управлінські функції виконують не машини, не віртуальні суб'єкти чи посланці з інших планет нашого космічного простору, а люди — наші біосоціальні сородичі, які наділені кожен своїм психологічним статусом і своїм власним авторитетом, що спрямовані в першу чергу на задоволення власних, а вже потім суспільних потреб. Тобто суспільство постійно має "справу" з конфліктом інтересів особи чи об'єднань (груп) осіб.

У той же час суспільство вже багато віків намагається боротися з пріоритетом власних потреб і власним авторитетом кожної людини та певних спільнот над загально визнаними суспільними потребами і авторитетами, тобто створює механізми розв'язання конфлікту інтересів. Найбільш успішним, на мій погляд, методом цієї боротьби є багатовікова діяльність традиційних релігійних конфесій та життєдайність їх вчень, згідно з якими беззаперечним еталоном найавторитетнішої влади є Всевишній, наближення до ідеалів та діянь якого є мрією, бажанням і діями багатьох мільярдів людей, але все одно — не всіх.

Ще однією домінуючою психологічною, підкреслюю — саме психологічною, якістю кожної без винятку людини є бажання і намагання втілити свої мрії та цілі в реальність протягом свого свідомого життя на Землі, й заради цього вона готова на все.

Насправді багато, а можливо, й більшість таких мрій і цілей є нездійсненними або ж не можуть здійснитися через різні причини і обставини. Це непокоїть, бентежить, змушує багатьох людей вчиняти різні за характером і змістом дії задля задоволення своїх потреб і свого авторитету. І лише та людина і ті люди, що безумовно вірять у вічність свого життя — це саме і є перевагою дійсно віруючих у Бога та його істин — спокійно, терпляче ставляться до недосяжності поставленої перед собою мети за час свого земного існування та намагаються жити за правилами, встановленими Богом і людською спільнотою.

Виходячи з постулату, що державну владу здійснюють конкретні люди, які, окрім власного, притаманного кожному з них авторитету і психологічного статусу, мають ще й делегований їм суспільством державний авторитет (повноваження), тобто посадову здатність та механізми впливу і примусу на оточення щодо формування суспільно важливих цілей та їх реалізації у повсякденному житті, слід підкреслити, що суспільно важлива роль діяльності і поведінки цих конкретних особистостей є вкрай складною та суперечливою з морально-психологічної точки зору в першу чергу.

Ще одна складова цієї проблеми — співвідношення та взаємозв'язок психології, моралі, права поміж собою взагалі та із “дер-

жавною владою” зокрема. Адже відомо, що є психологія особи і психологія колективу, мораль індивіда і суспільна мораль, право людини і права суспільства (або держави в цілому). Чи завжди і скрізь вони збігаються або ж корелюються між собою? На жаль, ні, хоча мали б! Між бажаним і реаліями життя завжди є відстань, часто чимала — і це також об'єктивна реальність. Суспільство в особі сформованої ним державної влади постійно намагається досягти однієї мети — співпадіння майже всіх цілей і потреб конкретної особи, громади та її державних інституцій.

Але ж цілі й потреби суспільства та конкретної людини почасти не співпадають або ж якщо і співпадають, то не в повному обсязі. Якщо ж до цього додати такі чинники, як-то: економічний стан та стан здоров'я самого можновладця та його найближчого оточення (сім'ї, друзів тощо), потреби та наявність реальних можливостей щодо прийняття владних рішень, що сприяли б поліпшенню не тільки суспільного (а можливо, й не стільки), а й власного життя-буття, то стає очевидним вищезазначений висновок. Мабуть, “істина” захована в “золотій середині” механізмів вирішення цих проблем.

Це морально-психологічне протиріччя та чинники, що його зумовлюють, поряд з іншими умовами: економічними, політичними, правовими, — безпосередньо пов'язані, більш того, на мій погляд, є джерелом існування корупції серед можновладців. Саме розв'язання цього протиріччя є нагальним завданням будь-якого суспільства і його державних інституцій, в тому числі й в Україні.

Опираючись на вищезазначену психологічну характеристику влади, можна стверджувати, що боротьба з корупцією на Землі буде вічною, знищити корупцію як явище не вдасться нікому. Можна лише ефективно контролювати її рівень, що не має сягати таких меж, за яким починається хаос і безладдя у всіх сферах суспільного і державного життя, коли корупція взагалі суттєво не впливає на існування суспільства і держави.

Чи існують дієві методи і засоби боротьби з корупцією на користь позитивного авторитету державної влади?

Так, вони є, і вони старі, як світ. Серед таких слід назвати: постійний розвиток загальної та індивідуальної моральної, політичної і правової культури кожного громадянина і суспільства в цілому; стабільне підвищення рівня економічного життя суспільства і кожного його індивіда; формування і виховання правової і політичної свідомості та відповідальності тих, хто претендує обіймати і, тим більше — обіймає, посади державних службовців і політиків; професіоналізм у виконанні своїх обов'язків та професійна відповідальність за результати такої діяльності, нарешті — безкомпромісне позбавлення влади тих, хто не спроможний утриматися від корупційних діянь.

В той же час слід звернути увагу саме на професійну відповідальність на противагу професійній безвідповідальності можновладців, оскільки, на мій погляд, цей дієвий метод боротьби з корупцією, в основі якого лежить психологія влади, залишається взагалі поза належною увагою як науки, так і практики державотворення.

Поняття “відповідальність” існує та вживається, напевне, з тих прадавніх часів, коли людство почало розмірковувати про зміст свого співіснування у цьому світі та напрацьовувати правила такого співіснування, що з часом перетворилися на моральні та правові норми поведінки кожної окремої людини та людських спільнот. Сьогодні це поняття широко використовується як в суто практичній, щоденній життєдіяльності людини, так і в першу чергу в суспільних науках, зокрема у філософії, політиці, економіці, праві, етиці, психології, соціології. В той же час, незважаючи на досить широке і розгалужене застосування цього поняття, поки що не вироблено єдиного підходу до розуміння суті такого феномена. До речі, в Україні, та й не тільки, все частіше можна чути висловлювання і заклики щодо “професійної відповідальності” окремих осіб та верств суспільства, а також представників громадсько-політичних об'єднань, партій та цілих держав.

Аналіз філософських та правничих літературних джерел, у яких розглядається ця проблематика, дає підстави для висновку, що загальне поняття “відповідальність” історично сприймається філософами, юристами-науковцями та й практиками як таке, що не потребує спеціального дослідження. Тобто зміст його розкривається сам собою у назві і походить від етимології буденних слів “відповідь, відповідати”. На жаль, не розкривають глибинного змісту цього поняття й словники, у тому числі енциклопедичні.

Проаналізувавши філософські, психологічні та правові підходи до розуміння зазначеного феномена,

можна спробувати сформулювати його загальне поняття: відповідальність — це здатність будь-якої особи (фізичної чи юридичної) звітувати, тобто відповідати (давати відповідь), перед собою та своїм оточенням: людиною, суспільством, державою, природою, — за результати своєї діяльності та на підставі такої звітності отримувати позитивні чи негативні санкції (покарання або заохочення).

Розглядаючи професійну діяльність як такий різновид трудової діяльності, що передбачає наявність у особи відповідної професійної підготовки, тобто знань, умінь та навичок, які є джерелом її існування та взаємодії у будь-якому суспільстві, слід зазначити, що рівень такої діяльності значною мірою залежить від здатності особи “нести відповідальність” за її результати.

Мабуть, не викликає сумніву той факт, що представник тієї чи іншої професії саме своїми професійними знаннями, умінями та навичками гарантує обсяг та якість виконаних ним робіт чи наданих послуг. Тому в будь-якому суспільстві та й у державі існують певні рівні (розряди, класи, ранги, звання) оцінювання професійної майстерності, а також заходи і засоби заохочення її підвищення або покарання за її зниження чи невідповідність встановленим критеріям. Саме з цією метою представники багатьох професій засновують свої асоціації або об’єднання чи спілки, мають статути, положення, сертифікати, ліцензії, торговельні знаки, логотипи, емблеми, власні назви тощо.

Виходячи із розуміння поняття “відповідальність” як здатності особи звітувати за результати своєї професійної поведінки (діяльності), можна сформулювати поняття професійної відповідальності як здатності будь-якого представника певної професії звітувати перед собою та іншою особою (особами), суспільством, державою за результати своєї професійної діяльності та одержувати на підставі такої звітності від себе та від оточення позитивні чи негативні оцінки (санкції) своєї професійної діяльності.

Зазначу, що кожна професія напрацьовує власні критерії, правила професійної поведінки та вимоги до її носіїв. Такі критерії і правила зазвичай мають назву деонтологічних норм. Багато віків існують в світі деонтологічні норми лікарів, адвокатів, дипломатів, державних службовців найбільш розвинутих країн Європи і Америки. Україні вкрай важливо саме сьогодні, на етапі становлення демократичного суспільства і правової держави, приділити належну увагу цій проблемі.

Слід підкреслити, що у феномені професійної відповідальності представників державної влади поєднується морально-психологічний статус та професійна підготовка особи. Саме рівень розвинутої (нерозвинутої) цих складових і визначає, на мій погляд, рівень корумпованості суспільства та його окремих індивідів. Усе залежить від моральної, політичної, правової зрілості суспільства та психологічної і політичної волі можновладців послідовно та невпинно підвищувати цей рівень.